

צדיק ורע לו רשע וטוב לו

נדב כהן

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. תשובות חז"ל
 1. רבי יוחנן
 2. רבי מאיר
 3. רבא
- ג. ראשונים
 1. רס"ג ור' בחיי
 2. ריה"ל
 3. רמב"ם
- ד. אחרונים
 1. רמח"ל
 2. מכתב מאליהו
 3. הרב סלוביצקי

א. הקדמה

בתורה ישנם פסוקים רבים העוסקים בצדקתו ובטובו של הקב"ה ועל כך שכל דרכיו ביושר ובאמונה. אברהם אבינו, אביר האמונה, מבין כדבר מובן מאליה שלא יתכן אצל הקב"ה צדיק שיקבל עונש כרשע, וטוען בפרשת וירא (פרק י"ח): "חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה צדיק כרשע חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט". כלומר אברהם אבינו אומר לקב"ה לפניך הכל גלוי ומשפטך אמת, הייתכן שיגרם רע לצדיק?

גם דוד המלך מעיד בתהילים (פרק ל"ז): "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב". ובכל זאת לנו הקטנים נדמה לא פעם שגם לצדיק אכן נגרם עוול, ולא פעם נראה שהצדיק אכן נעזב, היתכן?

כמו כן ישנם גם פסוקים רבים שבהם מתואר על גמילתו טוב לעושי מצוותיו, וכנגד זה על כל הרעות שיבואו למי שלא ילך בדרכי התורה ולא יעשה את מצוות ה'. כן מתואר בפרשת בחקתי (פרק כ"ו): "אם בחקתי תלכו ואת מצוותי תשמרו

ועשיתם אותם ונתתם...ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצוות האלה ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצוותי להפרכם את בריתי אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם...". וכמו כן בפרשת אחרי מות (פרק י"ח) נאמר: "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה' אלוהיכם". ולמרות זאת אם נסתכל מסביבנו, יראה לנו שלכאורה ההפך הוא הנכון, שמצליח דווקא הרשע ואילו הצדיקים הם אלה שסובלים. זוהי סתירה לפסוקים שהבאנו לעיל.

שאלות אלה ששאלנו מתארות בעצם את השאלה המוכרת "צדיק ורע לו רשע וטוב לו", אשר הרמב"ם בספרו מורה נבוכים (חלק ג' פרק ט"ז) טוען שהפילוסופים טעו בהשקפתם בעניין השגחת הקב"ה בעולם, ואמרו שאין השגחה פרטית ויחסו לקב"ה אי ידיעה עקב שאלה זו ואי מציאת תשובה לה.

שאלה זו נשאלה שוב ושוב במהלך הדורות, והעסיקה את גדולי ישראל אשר ביקשו וחיפשו את פתרונה. והנה כמה דוגמאות:

משה רבנו בפרשת כי תשא (פרק ל"ג) מבקש מהקב"ה: "הודיעני נא דרכיך ואדעך". וחז"ל במסכת ברכות (דף ז') פירשו: "אמר לפניו רבש"ע מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו".

ירמיה בספרו (פרק י"ב) שואל: "...מדוע דרך רשעים צלחה...". חבקוק בספרו (פרק א') שואל: "...למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו...".

מלאכי בספרו (פרק ג') אומר: "...אמרתם שווא עבוד אלוהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו... גם נבנו עושי רשעה גם בחנו אלוהים וימלטו...".

וכמו כן בתהילים (ע"ג) נאמר: "...כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה... ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון הנה אלה רשעים ושלוי עולם השיגו חיל... וארחץ בנקיון כפי ואהי נגוע כל היום...".

וישנו כמובן את ספר איוב, שכולו מוקדש לנושא זה.

מטרת מאמר זה היא לנסות ולבאר במקצת נושא רחב זה ולהביא חלק מן הדברים שכתבו עליו חכמי ישראל, כמו כן לבאר כיצד האדם צריך להתייחס אל הרע ואל היסורים, ולנסות ולהבין למה הם באים עליו ומה עליו לעשות בעקבותיהם.

II. תשובות חז"ל

1. רבי יוחנן

חז"ל במסכת ברכות (דף ז') ענו שלוש תשובות על שאלה זו. האחת של ר' יוחנן משום ר' יוסי, שאמר שקב"ה השיב למשה על שאלתו ושתשובתו הייתה: "צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו צדיק בן רשע, רשע וטוב לו רשע בן צדיק, רשע ורע לו רשע בן רשע" ומכאן אפשר להבין שהיסורים לא תלויים רק בך ובמעשיך אלא גם במעשי אביך.

אך הגמרא הקשתה על תשובה זו ואמרה שלא יתכן שהצדיק יסבול בגלל מעשי אביו, שהרי הנביא אומר שהקב"ה אינו מעניש את הבנים על מעשי האבות אם הבנים חוזרים בהם מדרכי האבות. לכן הגמרא עונה תשובה שנייה: "צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו רשע שאינו גמור, רשע ורע לו רשע גמור" כאן הגמרא תלתה את הכל במעשי האדם בלבד והצדיק מקבל רע על מעשיו הרעים שעשה והרשע מקבל טוב על הדברים הטובים שעשה.

2. רבי מאיר

התשובה השלישית היא תשובתו של ר' מאיר, שאמר שהקב"ה לא השיב למשה על שאלתו אלא אמר לו: "וּחֲנוּתִי אֶת אַחֲוֹן אֶע"פ שֶׁאִינוּ הַגּוֹן וְרַחֲמֵי אֶת אֲשֶׁר אֶרְחֵם אֶע"פ שֶׁאִינוּ הַגּוֹן" כלומר אנחנו איננו מסוגלים בשכלנו האנושי להבין את פעולותיו ומעשיו של הקב"ה ואין לנו לשאול שאלות, אלא לסמוך על חכמתו האלוהית.

3. רבא

באותה מסכת (דף ה') מוסיפים לנו חז"ל תשובה רביעית שם מחדש רבא שיכולים להיות יסורים של אהבה שנאמר במשלי (ג'): "כִּי אֶת אֲשֶׁר יֵאָהֵב ה' יוֹכִיחַ", ורש"י שם מפרש: "יסורים של אהבה: הקב"ה מייסרו בעוה"ז בלא שום עוון כדי להרבות שכרו בעולם הבא יותר מכדי זכויותיו". כלומר יכול להיות שיבואו על הצדיק יסורים מבלי שהוא עשה חטא כלשהו כדי שלאחר מכן הוא יקבל שכר בעולם הבא. אלו נקראים יסורים של אהבה.

III. ראשונים

1. רס"ג ור' בחי

הרס"ג בספרו אמונות ודעות (מאמר חמישי פסקאות ב', ג') אומר שהיסורים שבאים על הצדיק בעולם הזה הם כדי למחוק לו את עוונותיו, ולהרבות לו את שכרו בעולם הבא, ששם הגמול היותר גדול. ואילו כל הטוב שבא לרשעים בעולם הזה, הוא כדי לשלם להם על מעשיהם הטובים בעולם הזה, כדי שהקב"ה יעניש אותם בעולם הבא עונש מלא על מעשיהם הרעים.

הרס"ג גם מביא סיוע לדבריו ממימרא במסכת קידושין (דף לט): "כל שעוונותיו מרובים מזכויותיו מטיבים לו ודומה כמי שקיים את התורה כולה, וכל שזכויותיו מרובין מעוונותיו מריעים לו ודומה כמי ששרף את התורה כולה". הכוונה היא שכל מי שיש לו יותר זכויות מעוונות, כדי שיזכה לגמול היותר גדול ואמיתי בעוה"ב, פורעים לו את עוונותיו בעוה"ז, ולכן הוא נידון ליסורים. הדבר נראה כאילו הוא שרף את התורה כולה, אך בתמורה לזאת לא ינכו לו מזכויותיו בעוה"ב ששם השכר יותר גדול. ולעומת זאת מי שיש לו יותר עוונות מזכויות, מטיבים לו בעוה"ז ונראה כאילו קיים את התורה כולה, אך יפרעו ממנו על עוונותיו בעוה"ב ונמצא שעונשו יותר גדול. ולכן יכול להתקיים מצב שאדם יהיה צדיק ויהיה לו רע רוב הזמן, ואדם יהיה רשע ויהיה לו טוב רוב הזמן.

הרס"ג מוסיף ואומר שיסורים יכולים לבוא על הצדיק בעוה"ז משתי סיבות,

א. על העבירות שהוא עשה, כדי לתת לו את השכר בעוה"ב.

ב. להעמיד את הצדיק בנסיון כדי לגמול לו אחר כך בעולם הבא הקב"ה עושה זאת רק כאשר הוא יודע שיש ביכולת האדם לעמוד בנסיון, כי אין תועלת להביא נסיון על האדם כאשר אין הוא יכול לעמוד בו.

הרס"ג אם כן מסתמך בתשובתו הראשונה על הדעה השנייה של ר' יוחנן המשתקפת גם בברייתא שהובאה במסכת קידושין, ובשנייה על דעת רבא, הסובר שישנם יסורים של אהבה.

רבנו בחי על התורה בחומש שמות פרשת וארא (פרק ה פסוק כב), על הפסוק "א-דני למה הרעותה לעם הזה": מפרש שמשה שאל את הקב"ה למה יש צדיק ורע לו, רשע וטוב לו? והקב"ה ענה למשה שתכלית כל הרעות לישראל היא להגביר ולהאדיר להם שכר כשהם עומדים באותם יסורים וסובלים אותם באהבה, ותכלית השלווה וההצלחה למצרים היא לכפול להם את עונשם.

באותו מקום מביא הרב שתי סיבות לכך שבאים יסורים על האדם. האחת שהיסורים באים על האדם בגלל עוונות שהוא עשה, כמו שכתוב: "בעוון בצעי קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף" (ישעיהו נז). והשנייה שהיסורים באים על האדם כדי להיטיב לו באחריתו, ואלו הם יסורים של אהבה כמו שכתוב בתהלים (צד) "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה". גם רבנו בחיי אם כך הלך בכיוון של הרס"ג והסתמך בתשובה הראשונה על דעת ר' יוחנן ובתשובה השנייה על דעת רבא.

2. ריה"ל

ריה"ל בספרו הכוזרי (מאמר חמישי פסקה כב) מתייחס לנושא, ואומר שתיתכנה כמה סיבות לסבל ולייסורים שבאים על האדם:

א. היסורים באים לו בתור מבחן ונסיון, כדי להרבות לו שכר בעולם הבא. כדעתו של רבא שיש יסורים של אהבה.

ב. בתור עונש על חטא שחטא בעולם הזה או במקום עונש שהוא היה צריך לקבל בעולם הבא, כתשובה השנייה בגמרא שאמרה שהאדם מקבל עונש על מעשיו, בהיותו צדיק שאינו גמור או לחלופין רשע גמור.

ג. בגלל חטאי האבות במידה והוא ממשיך במעשיהם. זה עולה מההו"א שם בגמרא, שכן על האוחזים מעשה אבותיהם בידיהם נאמר: "פוקד עוון אבות על בנים" (שמות לד).

וכמו כן גם לטובות שבאות על האדם בעולם הזה יכולות להיות מספר סיבות:

א. בתור שכר על מעשים טובים שהוא עשה, בהיותו צדיק גמור או רשע שאינו גמור.

ב. בזכות מעשה אבות.

ג. בתור נסיון ומבחן.

כלומר גם הטובה כמו הרעה היא סוג של נסיון שבאה לבחון את חוזק אמונתך. ריה"ל אומר שאם נסתכל בדקדוק, נגלה שהסיבות הללו הם הפתרון לרוב המקרים של צדיק ורע לו רשע וטוב לו.

אך הוא מוסיף ואומר, והיא שגם אם לא נגלה את הסיבות למקרה שאירע עלינו לסמוך על ידיעת הקב"ה שהיא מעבר להבנת שכלנו, ועל צדקתו, ולהודות שאין באפשרותנו להבין את מעשיו הנסתרים, ושלמרות זאת אל לנו לתהות אחריהם. וזה לאור העיקרון המופיע בתשובת ר' מאיר בגמרא.

שהריה"ל אם כן מסתמך על כל מגוון הדעות המופיעות בגמרא.

3. רמב"ם

הרמב"ם במו"נ (חלק ג' פרק י"ז) אומר שכול היסורים או הטובות שבאים על האדם בעולם הזה הם תוצאה של מעשיו הוא. אם האדם עושה מעשה טוב הקב"ה יגמול לו טוב על כך ובאותה מידה אם האדם עושה מעשה רע הקב"ה יעניש אותו על כך, והכל בהתאם למה שמגיע לאדם עפ"י משפט הקב"ה, כמו שנאמר בספר דברים (לב): "...כי כל דרכיו משפט...". אנחנו איננו מסוגלים להבין את דרכיו ולרדת לעומק הדברים בשכלנו האנושי, ומשום כך אין אנו מסוגלים להבין מדוע אחד קיבל פתאום יסורים כלשהם, ואחר קיבל דבר טוב, אך עלינו לדעת כי כך גזרה חכמתו שאין אנו יכולים להבינה.

הרמב"ם אומר גם שמה שאמרו חלק מהחכמים, שהקב"ה מביא נסיון על האדם לא על חטא שהאדם עשה אלא כדי להרבות את שכרו וזה מה שנקרא יסורים של אהבה, אין זה מוזכר בתורה בשום מקום. בפרק כ"ד הוא אומר שהיסוד התורני הוא הפך ההשקפה הזו, וזה בהסתמך על הפסוק בדברים (לב) שאומר: "...אל אמונה ואין עוול...". הוא גם מביא את חז"ל במסכת שבת (דף נ"ה) שאמרו "אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עוון". כלומר הקב"ה לא מביא יסורים על האדם אם האדם לא עשה חטא. בכל מקום בתורה שמסופר על נסיון הכוונה היא להראות את גודל אמונת אותו אדם, וכדי שנלמד ממנו איך צריך להתנהג.

בפרק י"ב הרמב"ם אומר שישנם אנשים ששואלים איך יתכן שיש כ"כ הרבה רע בעולם אם הקב"ה הוא בעצם הטוב המוחלט? הוא עונה ואומר שאותם אנשים אינם מבינים שהם מסתכלים בראיה מצומצמת של עולמם הפרטי ולא בראיה כללית, ואינם מבינים שהם בעצם חלק קטן מכול היצירה. ולכן אינם מבינים למה קורים להם כל היסורים הללו ובעצם היסורים שקורים לאדם קורים לו עקב מעשיו שעשה והכל כפי מה שמגיע לאדם.

אם כן הרמב"ם סובר כר' מאיר שאין האדם מסוגל להבין את חשבונות הקב"ה. הרמב"ם גם חלק בצורה חד משמעית על כל מי שסבר כדעת רבא שיש יסורים של אהבה.

IV. אחרונים

1. רמח"ל

הרמח"ל בספרו דרך ה' (חלק ב' פרק ב' סימנים ג', ד') אומר שיש חילוק בשכר ובעונש בין העוה"ז לבין העוה"ב, ושהגמול והשכר האמיתי הוא בעוה"ב. ולכן כדי

שהרעים לא יתערבו עם הצדיקים, הקב"ה משלם לרשעים את שכרם בעוה"ז. כדי לגמול לצדיקים את השכר היותר טוב, פורעים להם את העוונות בעוה"ז ומשלמים להם בעוה"ב.

הרמח"ל מוסיף ואומר שם שמה שאנחנו יודעים זה רק את הכלל של ההנהגה הזאת, אבל את פרטי הדינים אין אנו מסוגלים להבין בשכלנו. ולכן גם כאשר איננו מבינים למה קורה מה שקורה לנו, עלינו לסמוך על הקב"ה שהוא שופט האמת ועושה את משפטו בצדק אלוהי.

הרמח"ל אם כך מקבל את דעת רבי יוחנן - צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור וכו'. הוא מוסיף משהו מדעת ר' מאיר - שהאדם לא מסוגל להבין את דרכי ה' לפרטי פרטים אלא את ההנהגה הכללית בלבד.¹

2. מכתב מאלהו

הרב דסלר בספרו מכתב מאלהו (חלק א' עמ' 19) משיב על שאלה זו, במימרא של חז"ל: "העוה"ז דומה לפרוזדור והעוה"ב לטרקלין". והרב אומר שם שכול מעשינו בעוה"ז, הם למען העוה"ב שהוא התכלית האמיתית.

הרב אומר גם שלמרות שהעונשים שבאים עלינו נראים לפעמים לא מוצדקים, אין זה אלא מפני שאין אנו מבינים את דרכי הנהגת הקב"ה. ולכן כאשר אנו רואים שמגיעים על הצדיק יסורים ואילו הרשע חי בנחת ובנעימים, זה נראה לנו כמו עיוות הצדק. אך הרב אומר שהיסורים הם בעצם מזוית הראיה האלוהית "סיעתא דשמיא" והם באים כדי לסייע לנו להתקרב אל הקב"ה, ע"י כך שכאשר נקבל את היסורים נבין שחטאנו ושסטינו מדרך הישר, ואז נפשפש במעשינו ונחזור לדרך התורה. זוהי מידת הדין, והקב"ה עושה זאת כדי שנקבל את השכר בעוה"ב. ואם תשאל למה הקב"ה אינו עושה כך גם לרשעים? תשובתך: יש טעם לייסר רק את מי ששם לב ליסורים, ולומד מהם. אין טעם להתנהג כך עם מי שלא ילמד מהיסורים, וככל שיוסיפו להרע לו כך הוא יוסיף לכפור. עם אדם כזה הקב"ה ינהג במידת הרחמים, ויגרום לו טוב כדי שאולי הוא יחזור לדרך הישר. אך אם הוא לא יחזור בתשובה הקב"ה יפרע ממנו בעוה"ב, ולכן הקב"ה מחכה ממש עד יום מותו של הרשע שמא יחזור בתשובה.

1. שיטה זו מבוססת בעיקרה על דברי הרמב"ן בשער הגמול.

דברי הרמב"ן ראויים למאמר בפני עצמו ומאמר זה לא נכנס אליהם.

זוהי בעצם תשובתו של רבי יוחנן. חידושו של המכתב מאלהו הוא בכך שאין היסורים נתפסים כגמול ועונש, אלא כאב המייסר את בנו בכדי להשיבו לדרך הישר. האב אינו רוצה להכאיב, אלא שלפעמים הוא יודע שרק הכאב יוכל לעזור. ופעמים אחרות הוא משער שדווקא היד הרכה היא שתשיב את בנו לתלם. לכן צדיק שאינו גמור מתייסר, בעוד רשע שאינו גמור זוכה לארך אפיים.

הרב מוסיף ואומר שאם תשאל למה ישנם אנשים שנולדים עם מומים וכאלה שנולדים בריאים לחלוטין, ולמה יש אנשים חכמים יותר מאחרים, ועוד דוגמאות כאלה? יש להשיב שתכלית קידוש ה' בעולם הוא בכך שלכל אחד יהיה נסיון שונה מהאחרים. אחד נסיונו בכך שהוא עשיר והוא צריך להזהר שלא ירום לבבו ויגיע ע"י כך לכפירה. ה' מנסהו נסיון בכך שהוא עני והוא צריך לקיים את התורה מעוני ולהמשיך להאמין בקב"ה. וכך לכול אחד יש קידוש שם שמיים מיוחד משלו כמדומה שבכך הוא מכוון לדבריו של רבא על יסורין של אהבה.

3. הרב סולוביצ'יק

הרב סולוביצ'יק בספרו איש האמונה במאמר קול דודי דופק דן בבעיה זו בהרחבה ומביא משל יפה: "משל, למה הדבר דומה? לאדם המסתכל בשטיח נהדר, מעשה חושב, שציור מרהיב עין רקום עליו - מצדו השמאלי. האם הבטה כזו תהפך מקור חוויה אסתטית נשגבה? לדאבונו הגדול, אנו רואים את העולם מסטרו השמאלי, לפיכך אין בידנו לתפוס את מסגרת ההווה הכול כוללת שרק בתוכה אפשר לגלות את תכניתה ומהותה של פעולת הקב"ה". כלומר על האדם לדעת שאין הוא מסוגל להבין למה משהו רע קרה לו, למרות שהוא חושב שהוא היה בסדר, וזה מכיוון שהאדם מסתכל על העולם בצורה שטחית ובראיה גשמית, ואין ביכולתו לראות את הדברים בצורה כוללת ומקיפה, ולכן הדברים נראים לו לפעמים חסרי הגיון.

הרב אומר שם שאין להתכחש לרע ולהעמיד פנים שהוא לא קיים מתוך גישה פסיבית. אלא להפך עלינו להבין שאין הרע בא על האדם סתם, ושמטרת היסורים לרומם את האדם, לטהר אותו ולהעלות אותו בקדושה, ובמילים אחרות לתקן את הפגום באישיותו של האדם. וכמו שהרב כותב: "...עוון פלילי הוא בידי בעל היסורים להרשות את מכאוביו ללכת לאיבוד ולהשאר ללא משמעות ומטרה. הסבל מופיע בעולם כדי לתרום דבר מה לאדם, כדי לכפר עליו, כדי לגאול אותו מן הזוהמה, מן גסות הרוח ושפלות הנפש. מתוכו צריך הסובל לעלות מזוקק ומצורף, טהור ונקי...".

הרב ממשיך ואומר שדווקא מתוך השלילה צריך להגיע החיוב, והאדם צריך להבין שהיסורים באו לו מכיוון שהוא חטא בזמן כלשהו, והיסורים באו לכפר על זה, ולהוות מעין סימן דרך שאומר לך שחטאת ושעכשיו עליך לשוב בתשובה שלימה אל הקב"ה. וע"י תיקון דרכיו האדם בעצם מקדש את הרע ומעלה את עצמו בקדושה. כלומר מחד, יש לקבל את דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (ג, ב) "ואין שוקלים אלא בדעתו של א-ל דעות והוא היודע היאך עורכים הזכויות כנגד העוונות". מאידך, אין הדבר פותר את האדם מלקיים בעצמו את תחילת מאמרו של רבא (ברכות ה): "אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו".

ולכן לאחר שבאות עליו צרות, ולמרות שאנו לא מבינים למה זה קרה, עלינו לדעת שזה לא קרה סתם, ושהיסורים האלו באו כדי להוות לנו סימן ולהגיד לנו שחטאנו, ודווקא מתוך הקושי ומתוך היסורים הללו, עלינו להתעלות ולצאת יותר חזקים באמונתנו ולחזור בתשובה שלמה אל הקב"ה.

ראיה זו של הרב סולוביצ'יק מתמצית במאמר המשנה "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה" (ברכות פרק ט). בפועל התגלתה ראיה זו בנחום איש גו, שהיו קוראים לו כך מכיוון שעל כל דבר רע שהיה קורה לו הוא היה אומר גם זו לטובה. עד כמה היתה חזקה אמונתו בקב"ה, שלמרות שהוא לא הבין למה הדבר הרע קורה, הוא היה סומך על הקב"ה בורא עולם ועושה האמת והצדק, ומאמין שכל מה שהקב"ה עושה לו זה לטובה. ומי יתן וכולנו נגיע למדרגת נחום איש גו זו לטובה שהיה תמים באמונתו עם ה' אלוהינו.

וכשאלת איוב בפרק ב' פסוק י': "...את הטוב נקבל מאת האלוקים ואת הרע לא נקבל?".